

Rozwój struktury przestrzenno-planistycznej historycznego miasta Mikulińce

Zoriana Łukomska

soriana.lukomska@gmail.com

*Doktor architektury, docent katedry projektowania architektonicznego,
Instytut architektury, budownictwa i turystyki*

*Ivano-Frankivskij Narodowy Uniwersytet Tehniczny Nafty i Gazu
ul. Korola Danyła 16b /5
m. Ivano-Frankivsk 76010*

Streszczenie: W badaniu opisano rozwój struktury przestrzenno-planistycznej historycznego miasta Mikulińce, położonego na terenie obwodu Tarnopolskiego w Ukrainie Zachodniej. Przeprowadzono analizę elementów głównych środowiska miejskiego z okresu założenia miasta do dziś. Określono cechy regularne i charakterystyczne procesu transformacji.

Słowa kluczowe: urbanistyka barokowa, pałacowo-parkowy kompleks, środowisko miejskie, kompozycja przestrzenno-planistyczna, cechy architektury barokowej, rozwój historyczny i architektoniczny.

Określenie problemu

Historyczne miasta, zamki, pałacowo-parkowe ansamble klasztorne w Ukrainie Zachodniej zajmują znaczące miejsce wśród obiektów dziedzictwa architektonicznego Ukrainy i Europy. W obrębie Rzeczypospolitej w okresie XVII - XVIII wieku odbudowa zachodnich ziem ukraińskich odbywała się pod wpływem tradycji architektonicznych i urbanistycznych Włoch, Francji, Austrii, Niemców i Czechów. W wybitnych projektach miejskich, realizowanych w tym czasie przez przedstawicieli arystokracji ukraińskiej, polskiej, litewskiej, zawarte najnowsze teorie urbanistyczne. Dla urbanistyki barokowej charakterystycznymi były nowe reprezentatywne formacje w starych istniejących miastach. Ich główne cechy - duża skala, osie kompozycyjne i teatralność. Kompozycja przestrzenna miała na celu zostać dominującą w strukturę miasta, określić jego nową geometrię i sylwetkę. Przestrzennymi dominantami stały pałace, rezydencje a ich osi percepcji w jakości alejek, ulic i placów.

Biorąc pod uwagę dużą ilość historycznych miast Ukrainy Zachodniej wyróżniono obiekty, których budynki zabytkowe mają cechy charakterystyczne dla tradycji architektury barokowej XVII - XVIII wieku. Najbardziej ciekawymi z tych obiektów są: m. Żółkwa, m. Brody, m. Iwano-Frankiwsk (dawny Stanisławów), m. Mariampol, m. Ołyka m. Sambir m. Krakowiec. Dla prezentacji cech urbanistyki wymienionego okresu wybraliśmy miasto Mikulińce jako jeden z najdoskonalszych przykładów urbanistyki barokowej.

Cel artykułu

Wykazać osobliwości przestrzenno-planistycznej struktury miasta Mikulińce, położonego na terenie Ternopolskiego obwodu. Na przykładzie tego obiektu, ujawnić cechy transformacji średniowiecznego środowiska miejskiego w barokowy zespół urbanistyczny.

Zagadnienia główne

Cechy historycznego i architektonicznego rozwoju miasta Mikulińce

Miasteczko Mikulińce w przeszłości było jednym z najstarszych miast Ukrainy Zachodniej. Pierwsza pisemna wzmianka o Mikulińce znajduje się w „Powczanni Wołodymyra Monomacha” i pochodzi z roku 1096 [7].

Miasteczko Mikulińce powstało na bardzo malowniczych terenach Podola. Przyczyniła się do tego bliskość rzeki Siret i sąsiednich wzgórz, kiedyś ukrytych w lasach (Rys. 1). W pobliżu Mikulińce przechodziła jedna z głównych dróg tatarskich. Dlatego nie jest dziwne, że na północ od wsi na przylądku, otoczonym półkolem rzeki, w połowie XVI wieku Anna z Siniawskich, żona W.S. Jordana, kasztelana krakowskiego, wybudowała zamek warowny [1, s.116]. To dzięki Annie Sinjawskiej Mikulińce w 1595 roku, zgodnie z przywilejem króla Zygmunta III otrzymały status miasta, i to przyczyniło się do jego aktywnego rozwoju społecznego i gospodarczego.

Ryc. 1. Mikulińce. Mapa historyczna (1806 - 1869 r.). Fragment [8].

Ponieważ w rodzinie Jordanowych była tylko córka, majątek odziedziczyła Sofia Zborowska. W 1637 roku hetman wielki koronny Stanisław Koniecpolski kupił zamek w rodziny Zborowskich. Częściowo odbudowawszy zamek, odwiedzał go bardzo rzadko. Po zniszczeniu twierdzy przez kozaków, ona została odbudowana przez Aleksandra Koniecpolskiego. W czasie wojen z Turkami, mimo że zamek był dzielnie broniący, został ponownie zdobyty, ale później odbudowany [3].

Po Koniecpolskich Mikulińce należały do Siniawskich, a później do Lubomyrskich. W drugiej połowie XVIII wieku klucz mykulinecki kupiła Ludwika z Mniszchów Potocka, wdowa Józefa, kasztelana krakowskiego, hetmana wielkiego koronnego. W ten czas zamek już istniał w całości, ale nie wyglądał jak współczesna siedziba. Był to masywny budynek dwupiętrowy, zbudowany z tłuczonego kamienia w formie kwadratu, o boku długości 75 metrów. W trzech rogach zamku były mocne cylindryczne wieże [4]. Przestrzenno-planistyczna kompozycja budowli miała wyraźny charakter obronny, co nie odpowiadało ówczesnym przekonaniom. Więc w pobliżu centrum miasta w 1760 roku Ludwika Potocka założyła wspólny pałac z parkiem, mający tradycyjną w okresie

baroku kompozycję przestrzenno-planistyczną. Później Ludwiga zpresentowała Mikulińce swemu bratu Josefu Mnisheku, prawdopodobnie od niego majątek przeszedł na rodzinę Konopków [1. s. 120].

Więc z wyjątkiem dwóch kobiet, które przyczyniły się do założenia zamku i pałacu w Mikulińcach, ważną rolę odegrał również austriacki baron Piotr Konopka, który był właścicielem pałacu pod koniec XVIII wieku, chciał założyć tam elitarny szpital balneologiczny, ponieważ zlokalizowane tam źródła wód mineralnych. Odziedziczył majątek jego syn Jan Konopka, który przyczynił się do rozwoju kąpieli w źródłach siarkowych, a w budowlu zamku urządził fabrykę sukenną. Również w latach 20 - 30 - ych XIX wieku on przebudował pałac w stylu późnego empire. Zmiany te przede wszystkim były widoczne w budynkach mieszkalnych i reprezentacyjnych. Tak pałac wyglądał przed pierwszą wojną światową, składał się on z trzech części: środkowej budowli i dwóch bocznych ofitsyn, które zostały połączone z nią galerią w całość, tworząc razem kształt podkowy [3].

Niestety, balneologiczny szpital Konopki nie wytrzymał konkurencji z uzdrowiskami europejskimi i z uzdrowiskiem w Truskawcu, więc sanatorium później został zamknięty. Pałac był zwykłą siedzibą Konopok, którzy byli jej właścicielami przed II wojną światową. W czasach sowieckich, w pałacie znajdował się Obwodowy Mykulynecki Szpital Fizjoterapeutyczny, jest on tam do dziś.

Ryc. 2. Mikulińce. Historyczna zabudowa (2015, fot. Z. Lukomska).

Duża część tego zespołu pałacowego jest zachowana do dnia dzisiejszego (Rys. 2). Pałac stoi w środku parku. Jego fasada parkowa ozdobiona korynckim 8-piastrowym portykiem. Stąd park krajobrazowy skręca w dół przez strome zbocza do rzeki, a po lewej stronie od niego znajdują się ruiny zamku. W parku zachowały się trzy dwóchsetletni jesiony. Pałac i stare skrzydła tworzą szeroki dwór *courdoner*. Od głównej fasady alea klonowa prowadzi do Kościoła Sw. Trójcy. W środku alei jest studnia, otoczona pięciu starymi klonami. Kiedyś w pałacu były wspaniałe pokoje dzienne z sufitami rozmalowanymi w stylu empire. Obecnie obrazy są stracone. Ściany pomieszczeń dawnego pałacu otynkowane i pomalowane.

Kolejny wybitny budynek Mikulińce to kościół św. Trójcy (Rys. 2), który jest najlepszym przykładem późnego baroku [1]. Został on zbudowany pod koniec XVIII wieku na miejscu starszego drewnianego kościoła. Nowy murowany kościół ufundowała księżniczka Ludwika Potocka. Autorstwo projektu przypisuje się hrabiemu Augustu Fryderyku Moshyńskiemu. Budowla kościoła, będąc wyrafinowaną bazyliką trzynawową, ma dynamiczną plastyczność frontów, zakrzywiony plan i wyjątkową sylwetkę, odróżniające je spośród innych barokowych budowli sakralnych Ukrainy Zachodniej. Stopniowo-piramidalna przestrzenna kompozycja kościoła została

utworzona przez harmonijne połączenie prostych objętości o różnych rozmiarach. Kościół ma bogatą dekorację architektoniczną. Jego elegancki kształt, wzmocniony centralną kopułą złożonej formy, dobrze współgra z zakrzywioną linią głównej fasady, która bogato dekorowana gzymsami, pilastrami i niszami. Fasada boczna i tylna również podzielona przez otwory. Oprócz wyjątkowo eleganckiej architektury kościoła bardzo ważna również jego lokalizacja na wzniesieniu płaskowyżu, co umożliwia dobry widok na kościół z czterech stron. Również widać jego sylwetkę na podejściach do miasta ze strony Tarnopolu.

W ciągu XVIII - XX w. kościół doznawał uszkodzeń spowodowanych katastrofami naturalnymi i był wielokrotnie naprawiany. Ale po 1945 roku był używany głównie jako magazyn. Dopiero na końcu XX wieku rozpoczęto odbudowę kościoła jako budynku sakralnego. W tym czasie zostały częściowo utracone wewnętrzne i zewnętrzne elementy dekoracyjne. Dziś budynek jest odnowiony i spełnia swoją pierwotną funkcję.

W 1780 roku przy kościele został założony klasztor Księży *Misjonarzy św. Wincentego*. W ten czas kościół i klasztor zostały otoczone kamiennym murem [1. s. 122]. W 1785 roku władze austriackie zamknęły klasztor. Od jakiegoś czasu budynek służył jako schronienie dla biednych. Dziś dawne budynki klasztorne zostały zachowane z niewielkimi zmianami. Ogrodzenie kamienne kompleksu prawie stracone.

Struktura przestrzenno-planistyczna miasta Mikulińce

Po analizie kartograficznych i opisowych materiałów różnych okresów i aktualnego głównego planu miasta Mikulińce można określić kilka etapów zabudowy i rozwoju miasta: od nieregularnej średniowiecznej zabudowy do osiowej lokacji regularnej, której właściwa estetyka architektoniczna baroku. W strukturze przestrzenno-planistycznej historycznego centrum miasta można wyróżnić dwa główne komponenty - zespół pałacowo-parkowego kompleksu z kościołem i regularne śródmieście. Elementy te są rozplanowane w czasie XVII - XVIII wieku i zachowane do dziś w środowisku historycznego centrum miasta (Rys. 2). Najważniejszymi z nich są: kwartałna zabudowa rynku z dobrze określonymi dawnymi działkami; pałac z XVIII wieku (częściowo przebudowany); park pałacowy z XVIII w.; kościół z XVIII w.; klasztorna dzwonnica z XVIII w.; budynek klasztorny z XVIII w.; zamek z XVI (częściowo zachowany).

Architektoniczne rozwiązania wymienionych wyżej obiektów miasta Mikulińce pozwala je traktować na równi ze słynnymi barokowymi wdrożeniami w Europie. Mimo trudnej sytuacji historycznej w Ukrainie Zachodniej od wielu stuleci, dzisiaj w mieście zachowane są wyżej wymienione obiekty architektury barokowej, które możemy porównywać z wybitnymi obiektami analogicznymi w Europie. Na przykład Kościół Świętej Trójcy w Mikulińce porównywany jest z Katedrą Świętej Trójcy w Dreźnie (Katholische Hofkirche), a kompleks pałacowy, zwłaszcza jego struktura planistyczna, ma wiele wspólnego z Zespołem Pałacowo-Parkowym w m. Rydzyna [5], które uważane jest za jedyne zachowane barokowe miasto Polski. Rynek Mikulińców wygląda zaskakująco ze względu na swą skalę i proporcjonalność, mimo że nowoczesna architektura dodała wielu dysharmonijnych warstw do wizerunku architektonicznego budynków mieszkalnych.

Dziś prawie wszystkie z wymienionych elementów przestrzennych dawnego miasta uległy zmianie, ale razem tworzą one charakterystyczne środowisko i kompletną kompozycję przestrzeni.

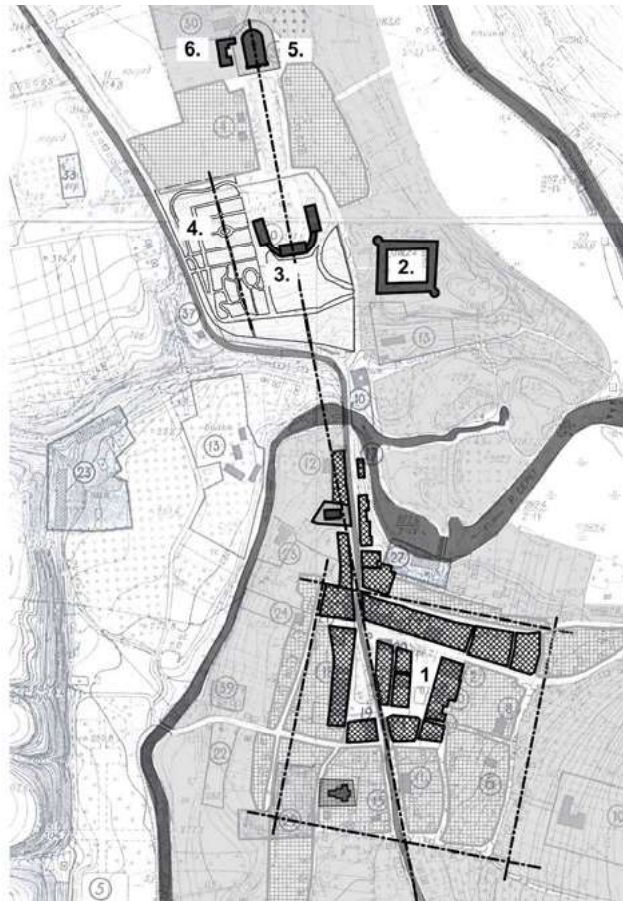
Jeśli chodzi o cechy rozplanowania zabudowy miejskiej Mikulińców, jednostką strukturalną historycznego śródmieścia pozostają działki ziemi - parcele. Ich wielkość i rodzaj podziału można zobaczyć i dzisiaj w centrum miasta. Właśnie zachowana skala historyczna i piętrowość zabudowy przy rynku wzmacniają wartość dziedzictwa historycznego barokowego miasta.

Miasto Mikulińce jest doskonałym przykładem wdrożenia stosowanego planowania miejskiego, w którym wprowadzono nowe zasady w już ukrztałonym średniowiecznym mieście. W Mikulińcach w dość amorficznym środowisku miejskim została stworzona kompozycja, która później stała się ośrodkiem zespołu miejskiego. Nowe centrum miasta powstało z wykorzystaniem krajobrazu jako jednego z głównych elementów zespołu miejskiego. Zakręty rzeki Siret tworzą środowisko naturalne, które okazało się wygodne dla założenia potężnego zamku XVI wieku, a wykorzystanie stromego reliefu - dla rozplanowania śródmieścia w XVII - XVIII wieku według zasady regularności - w dolinie rzeki. Niedaleko zamku na przylądku, otoczonym półkolem rzeki Siret znajdował się barokowy pałac z parkiem, kościołem, klasztorem. Ponieważ historyczne środowisko Mikulińce jest zachowane, a zmiany są nieznaczące - to pozwala przeprowadzić analizę struktury przestrzennej historycznego lokalnego centrum miasta oraz wyciągnąć wnioski na temat cech jego układu kompozycyjnego i planowania.

W procesie badania stwierdzono, że główne składniki kompozycji miejskiej rozmieszczone wzdłuż jednej osi percepcji, która stopniowo odsłania patrzącemu obiekty środowiska miejskiego. Wzdłuż tej osi zlokalizowane główne dominanty przestrzenne historycznego centrum miasta - budynek kościoła i pałacu. Z kolei główną oś postrzegania stanowi główna oś planowa, wzdłuż której kolejnie zlokalizowane są rynek, budynki rynkowe, obiekty sakralne, budynek pałacowy z barokowym ogrodem, który również miał dokładny plan, i zamyka tą oś budynek kościoła. Tak więc, pomimo trudnych warunków terenowych przez budowniczych i właścicieli miasta została założona malownicza i regularna osiowa przestrzenno-planistyczna kompozycja miasta, w którym dobrze zlokalizowano główne dominanty, a inne elementy planistyczne wzmacniają ich wartości (Rys. 3).

Po analizie planistyczno-kompozycyjnej struktury pałacowo-parkowej części miasta stwierdzono, że pałacowo-parkowy kompleks z kościołem i budynkiem dawnego klasztoru tworzą jeden zespół przestrzenny z wyraźnie wyrażonymi cechami urbanistyki barokowej.

Po oglądzie mapy ewidencyjnej Mikulińców 1861 [6] stwierdzono, że ogród parterowy, znajdujący się w pobliżu zamku był również planowany według zasad założenia ogrodów europejskich XVII - XVIII wieku. Główne metody architektoniczne planowalne stworzonej kompozycji to: planowanie symetrycznie wzdłuż osi głównej; podporządkowania wszystkich części zespołu wspólnemu pomysłowi artystycznemu; aktywne zaangażowanie środowiska; wykorzystanie terenów, lasu, roślinności.

Ryc. 3. Schemat elementóww przestrzenno-planistycznej kompozycji historycznego centrum miasta Mikulińce. Eksplikacja: 1. Rynek; 2. Zamek z XVI w. (częściowo zachowany); 3. Pałac z XVIII wieku. (częściowo przebudowany); 4. Park pałacowy z XVIII w.; 5. Kościół z XVIII w.; 6. Budynek klasztoru z XVIII wieku.

Po analizie historycznego rozwoju dawnego miasta Mikulińców oraz aktualnego stanu jego struktury przestrzenno-planistycznej, staje się oczywiste, że najbardziej interesującym i najwyższym okresem jego rozwoju był okres XVII - XVIII wieku. Właśnie chechy, charakterystyczne dla urbanistyki barokowej, dziś są dobrze widoczne w kompozycji miasta i różnią architekturę Mikulińców od innych miast Ukrainy Zachodniej.

Wnioski

Historyczne miasto Mikulińce jest dobrym przykładem dla prezentacji zrealizowanych pomysłów urbanistycznych, charakterystycznych dla urbanistyki europejskiej XVII - XVIII wieku. W związku z tym, że struktura historycznego centrum miasta przez wieki prawie nie została zmieniona można zwrócić uwagę na istnienie znaczącego dziedzictwa architektonicznego z okresu XVI wieku, gdy został założony zamek obronny rodziny Siniawskich. Na przykładzie tego obiektu możemy prześledzić cechy urbanistyki barokowej na trzech poziomach: planistycznym, przestrzennym oraz kompozycyjnym.

Omówione w badaniu obiekty oraz elementy planistyczne tworzą niepowtarzalny charakter całościowego środowiska miejskiego XVII - XVIII wieku, dziś dość dobrze zachowanego. Pomiędzy tymi obiektami istniały widoczne również dziś związki przestrzenno-planistyczne oraz wizualne. Z tego wynika, że nie tylko zabytki architektury sakralnej, publicznej i obronnej XVI - XVIII wieku odgrywają rolę cennego dziedzictwa historycznego i architektonicznego, ale również przestrzenno-planistyczna struktura miasta ze wszystkimi jego komponentami i środowiskiem, ją tworzącym, - jest cennym dziedzictwem urbanistycznym, które należy doceniać i chronić.

Literatura

- [1] Aftanazy R. Mikulińce. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. – Województwo ruskie Ziemia Halicka i Lwowska: w 7 t. – Wrocław – Warszawa – Kraków. – Zakład Narodowy imienia Ossolińskich. Wydawnictwo 1995. – T.7. – S. 116 – 123.
- [2] Clavchuk Yu. Mykulyntsi // Shlyakhamy Zolotoho Podillya. Ternopil'shchyna i Skalatshchyna: Rehional'nyy istoryko-memuarnyy zbirnyk: V III t. – N'yu-York - Paryzh – Sidney – Toronto: Drukarnya OO. Vasyliyan, 1983. – T. III. – S. 301 – 309.
- [3] Czołowski A., Janusz B. Przeszłość i zabytki województwa Tarnopolskiego. – Tarnopol: Wyd-wo Tarnopolia, 1935. – 104 s.
- [4] Hauser Z. Warownia nad Seretem // Spotkania z zabytkami. Kultura. Tradycje. Pamiatki. – 1998. – №10. – S. 17 – 18.
- [5] Kręglewska-Foksowicz E. Rydzyna. Urbanistyka i zabytki. – Poznań: Wydawnictwo poznańskie, 1996. – 68s.
- [6] Mikulińce Town Cadastral Map 1861, with Neighboring Villages [zasobów elektronicznych] // The Gesher Galicia Map Room. – 2015. – Режим доступу до пецыцы: <http://maps.geshergalicia.org/cadastral/mykulyntsi-mikulince-1861/>.
- [7] Povest' vremennykh let po Lavrent'evskoy letopysy / Pod red. D. Lykhachova – Moskva – Lenynhrad: Yn-t Ystoryy AN SSSR, 1950 r. – 332 s.
- [8] The Sekond Military Survey (1806 - 1869) [zasobów elektronicznych] // Historical Maps of the Habsburg Empire. – 2015. – Режим доступу до пецыцы: <http://mapire.eu/en/map/collection/secondsurvey/?zoom=14&lat=49.39116&lon=25.6154>.